

Vladimir D. Mihajlović
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
 Odsek za istoriju
 v.mihajlovicc@gmail.com

Originalan naučni rad
 primljeno: 1. jul 2012
 prihvaćeno: 1. oktobar 2012

RIMSKA SPOMENIČKO-EPIGRAFSKA PRAKSA: ANTROPOLOŠKI PRISTUP*

Sažetak: Radom se skreće pažnja na mogućnosti sagledavanja rimske spomeničko-epigrafske prakse kao specifične vrste sredstva za prenošenje određenih društvenih poruka, čija su značenja i upotrebe bila kontekstualno uslovljena, promenljiva i različita u zavisnosti od prostornih, vremenskih i socijalnih okolnosti. Cilj kritičkog osvrta je otvaranje diskusije o upotrebi ovih koncepata u istraživanju epigrafskih kultura u lokalnim kontekstima rimskih provincija i preispitivanje paradigme po kojoj prisustvo i karakter epigrafskih spomenika mogu da služe kao pokazatelji stepena romanizacije.

Ključne reči: rimski period, spomeničko-epigrafske kulture, rimska provincijalna arheologija, romainzacija.

Proučavanje spomenika sa natpisima iz rimskog perioda spada u domen nekoliko naučnih disciplina koje se bave prošlošću. Istorija, arheologija, i istorija umetnosti (uz filologiju) imaju podjednaka interesovanja za kamene epigrafske spomenike iz rimskog doba, uz istovremeno veoma različite uglove posmatranja ovog fenomena. Uprkos tome što pojedini istraživači nastoje da kombinuju pristupe i na sveobuhvatan način sagledaju rimsku spomeničko-epigrafsku praksu, dominantni način bavljenja ovom kategorijom podataka i dalje podrazumeva podeljenost na okvire zasebnih disciplina. Tako je iz perspektive istoričara najinteresantniji sam tekst i informacije koje na osnovu njegove interpretacije mogu da služe u rekonstrukciji prošlosti, odnosno proučavanje prosopografskih i onomastičkih (i filoloških) problema. Slično tome, arheološka perspektiva prvenstveno uzima u obzir kontekste nalaza spomenika, njihovo datovanje, vrste materijala od kojih su izrađeni, tehniku izrade, distribuciju, (ponekad) ikonografsku analizu i (veoma retko) sadržinu samog teksta. Istoričari umetnosti, sa svoje strane, izučavanju ovog pitanja doprinose ikonografskim i stilskim analizama predstava, najčešće onih sa figuralnim ili mitološkim sadržinama.

---

* Tekst je nastao kao fazni rezultat rada na projektu *Vojvodanski prostor u kontekstu evropske istorije* (broj 177002) Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

Iako je ovakav pristup opravdan uzimajući u obzir količinu podataka koji stoje na raspolaganju, odnosno lakšim proučavanjem uže definisanih segmenata rimske spomeničko-epigrafske kulture, njegov koren leži u podeli domena (sa)znanja o prošlosti na nekoliko osnovnih oblasti izučavanja, koji se dogodio u akademskoj atmosferi XIX veka¹. Ovakav pristup stvorio je veštačku podelu jedinstvenog socijalnog fenomena na posebne kategorije, koje u svom originalnom kontekstu nisu bile razgraničene. Budući da je u periodu podele polja izučavanja najefektivnijim smatrano istoričarsko bavljenje klasičnom starinom (rekonstrukcijom događaja na osnovu različitih literarnih i epigrafskih tekstova), ustalilo se mišljenje da je upravo ovaj pristup najadekvatniji i najplodonosniji za interpretaciju rimske spomeničko-epigrafske prakse. Sledstveno tome, sadržina tekstova koji se nalaze na spomenicima stekla je status njihovog najvažnijeg aspekta, koji ima i najveće potencijale u interpretaciji društvenih dešavanja u rasponu od lokalnih do širih (nad)regionalnih konteksta. Razumljivo, pojedini tekstovi zaista imaju nesporn značaj za sagledavanje određenih istorijskih pitanja budući da na direktan način i narativno svedoče o njima. Međutim, pitanje koje se postavlja tiče se koliko usresređivanje na pojedine delove spomeničko-epigrafske prakse (bez obzira da li je reč o tekstu, predstavi ili kontekstu nalaza) može da doprinese razumevanju društvenog značaja korišćenja spomenika? Drugim rečima, da li ovakav pristup može da odgovori na osnovna a često prenebrežavana pitanja poput: šta je rimska spomeničko-epigrafska kultura², ko je koristi i na koje načine, da li postoje specifičnosti u korišćenju određenih vrsta spomenika³, da li se upotreba spomenika razlikuje u kontekstu prostorno-vremenske skale, da li je upotreba ovog sredstva komunikacije vezana samo za određene društvene kategorije itd. I pored mogućnosti da veliki broj stručnjaka odbaci ova pitanja kao isuviše prozaična i podrazumljiva, činjenica je da u domaćoj literaturi izostaje diskusija o njima te ovaj prilog upravo predstavlja pokušaj njihovog otvaranja mimo ustaljene perspektive zasebnih disciplina i podrazumevajućih shvatanja njihovih odgovora. Rad ima za cilj pregled osnovnih pretpostavki i definicija koncepata koji se upotrebljavaju u interpretaciji rimske spomeničko-epigrafske prakse iz šireg, antropološkog, ugla posmatranja. Takođe, ovde se preispituje i uloga epigrafskih spomenika kao indikatora stepena romanizacije i otvara se pitanje da li je ova vrsta građe uopšte pogodna za obraćanje problemu širenja rimske kulture, na način kako je zamišljena u tradicionalnim pristupima.

---

¹ Valerie Hope, *Inscription and Sculpture: the Construction of Identity in the Military Tombstones of Roman Mainz*, The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome (ed. G. J. Oliver), Liverpool University Press, Liverpool 2000, 158.

² Ovaj termin se ustalio u stručnoj literaturi i koristi se kao sinonim za epigrafsku naviku, odnosno označava društveno ponašanje čija osobenost leži u upotrebi specifičnog načina javnog saobraćanja putem spomenika sa natpisima. On ne označava postojanje jedinstvene socijalne prakse koja je svojstvena za jasno definisani deo rimskog društva, već se odnosi na upotrebu posebne vrste sredstva za prenošenje različitih poruka i ostvarivanje različitih ciljeva (vid. dalje u tekstu).

³ Najčešća podela po vrstama epigrafskih spomenika podrazumeva nadgrobne (koji su i najbrojniji), votivne, počasne i zvanične. Iako su razlike u načinima njihovog korišćenja van sumnje, ova podela ponekad dovodi i do tretmana posebnih vrsta spomenika kao zasebnih kategorija, nezavisnih od šireg konteksta upotrebe spomeničko-epigrafske prakse.

Uloga rimske spomeničko-epigrafske prakse u proučavanju prošlosti

Kako je istakao Džon Bodel, ne postoji jedinstven ispravan način za korišćenje literarnih podataka, pa će tako i pristup epigrafskom materijalu da zavisi od toga kakva pitanja postavljamo i kakve odgovore zapravo očekujemo. Dodatno, prilikom proučavanja epigrafskih spomenika često je neophodna upotreba različitih profesionalnih veština u rasponu od arheologije do filologije.⁴ Ove činjenice počele su da izlaze na videlo u jednom od prvih radova koji su preokrenuli pristup epigrafskom materijalu. Remzi Makmalen je još 1982.g. postavio koncept „epigrafske navike“ što je podrazumevalo argumentovanje stava da ova praksa nije podjednako zastupljena kroz vreme već da broj (odnosno intenzitet upotrebe) spomenika varira i zavisi od takozvanog osećaja za publiku.⁵ Makmalen je otvorio pitanje koliko su uopšte epigrafski natpisi pogodni za izučavanje društvenih, ekonomskih, religijskih, administrativnih i demografskih trendova u Rimskom carstvu, ako njihova hronološka distribucija nije ujednačena. Istovremeno, došao je do zaključka da naša znanja o rimskoj prošlosti na osnovu epigrafskih natpisa moraju da pretrpe korenite promene jer je traganje za odgovorima koji jednostavno ne mogu da se dobiju na osnovu njihovih tekstova.⁶ Dakle, osećaj i potreba komuniciranja sa javnim auditorijumom, prema ovom viđenju, diktirali su nastanak i učestalost upotrebe epigrafske navike, što označava značajno osciliranje u podizanju spomenika kroz vreme i prostor.

Sledeći značajan pomak u izučavanju epigrafskih spomenika načinili su Ričard Seler i Brent Šo baveći se porodičnim vezama u principatu na osnovu nadgrobnih spomenika. Njihova analiza skrenula je pažnju na uzimanje u obzir čitavog niza pitanja koja su u prethodnim istraživanjima bila često zapostavljena. Tako je ovim tekstom postavljen temelj za izučavanje problema poput zašto, ko i sa kojim ciljem podiže (nadgrobnih) spomenik sa natpisom, da li postoje izvesne pravilnosti u komemoraciji u zavisnosti od različitih kategorija društva, i da li su godine smrti na spomenicima pogodne za izučavanje prosečnih dužina životnih vekova. Njihovi zaključci sveli su se na nekoliko generalnih zapažanja: komemoracija spomenikom i natpisom vršena je od strane onih koji su imali moralnu i zakonsku obavezu da to učine i koji su često predstavljali naslednike umrlih; postojala je značajna razlika u shemama komemoracije među vojnim i civilnim stanovništvom jer su u prvom slučaju komemoranti često bili saborci, a u drugom pripadnici uže porodice; godine smrti iskazivane na nadgrobnim spomenicima nisu pogodne za rekonstrukciju dužine života jer su varijacije u beleženim godinama smrti bile pod uticajem kulturoloških razlika u običajima funerarnih komemoracija.⁷ Iako je ovaj rad kasnije doživeo kritike, pogotovu u segmentu naglašavanja značaja najuže porodice⁸, on

---

⁴ John Bodell, *Epigraphy and the ancient historian*, Epigraphic Evidence: Ancient history from inscriptions (ed. J. Bodell), Routledge, London and New York 2001, 5.

⁵ Ramsay MacMullen, *The Epigraphic Habit in the Roman Empire*, The American Journal of Philology, Vol. 103, No. 3, 1982, 233–246.

⁶ R. MacMullen, *Epigraphic habit*, 244–246.

⁷ Richard P. Saller, Brent D. Shaw, *Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: Civilians, Soldiers and Slaves*, The Journal of Roman Studies, Vol. 74, 1984, 124–156.

⁸ J. Bodell, *Epigraphy*, 37

predstavlja značajan pomak jer skreće pažnju na partikularne osobenosti onoga što se do tada shvatalo jedinstvenom shemom komemorisanja.

Dalji razvoj u proučavanju spomeničko-epigrafske prakse došao je skretanjem pažnje da različiti delovi iste provincije nisu imali podjednako razvijenu „epigrafsku svest“ odnosno, da prihvatanje ovog načina komemorisanja nije bilo podjednako zastupljeno u različitim regijama uopšteno, kao ni unutar istih kategorija stanovništva u udaljenim oblastima iste provincije (u ovom slučaju Britanije). Autor ove analize, Džej Si Man, kao zaključak je istakao okolnost da natpisi na kamenu ne daju informacije o ukupnom stanovništvu neke oblasti, već daju samo neke podatke, i to samo o onim ljudima koji su upotrebljavali ovu vrstu spomenika⁹. Oslanjajući se na prethodne radove, Elizabet Mejer je u sopstvenoj analizi dala novi podstrek za drugačije izučavanje i sveže pristupe tumačenju natpisa na spomenicima. Mejer je istakla da je glavni razlog iza prihvatanja epigrafske navike zapravo bilo komuniciranje prava sačinjavanja legalnog testamenta (za komemorisanog), odnosno prava legalnog nasleđivanja imovine umrlog (za komemoranta). Ovo je pak bilo direktno povezano sa isticanjem stečenog rimskog građanskog prava, pa je podizanje nadgrobno spomenika (osim moralne dužnosti) predstavljalo ne samo imitaciju rimske prakse, već i podvlačenje dobijenog građanskog identiteta i privilegija koje uz njega idu. Prihvatanje ovakve prakse davalo je mogućnost isticanja statusa na nekoliko načina, od kojih se poslednji odnosi na epitaf i pogrebnu komemorativnu praksu kao sredstva za kompetitivno izražavanje statusa i statusnih aspiracija. Međutim, kao i svi statusni simboli, nadgrobni spomenici su težili značenjskoj inflaciji uzrokovanoj sve češćom upotrebom ove vrste statusnog medija. Sledstveno, Mejer spekulise da je maksimalna upotreba spomeničko-epigrafske prakse (zabeležena za kraj II i početak III veka) predstavljala momenat vrhunca, nakon čega je usledio pad i napuštanje ovakvog vida javnog prikazivanja. Kao uzrok ovome prepoznala je Karakalin edikt iz 212.g. koji je proširio građanska prava, čime je njihovo posedovanje, a time i javno isticanje, izgubilo prethodni potencijal označivača privilegovanog statusnog položaja.¹⁰ Iako su kasnije analize modifikovale neke od navedenih zaključaka, uticaj koji je Mejerina analiza imala na izučavanje spomeničke prakse u Rimskom carstvu manifestovao se otvaranjem čitavog niza daljih rasprava.¹¹

Uopšteno gledano, navedeni (i neki drugi) radovi preokrenuli su tok istraživanja i tumačenja rimske spomeničko-epigrafske kulture u nekoliko važnih aspekata. Pre svega, pokazalo se da ova praksa nije ustaljena kroz vreme i prostor te stoga i ne može da se koristi kao vrsta demografskog preseka ili popisne liste za tumačenje svih, niti većine, društvenih kategorija u Rimskom carstvu; sa tim u vezi, došlo se do zaključka da su epigrafske spomenike kao vrstu javne komunikacije upotrebljavali samo neki delovi rimskog društva i to na međusobno različite načine, uslovljene kulturološkim shvatanjima ove prakse; dalje, iza korišćenja ovog vida spomenika stajale su određene aspiracije koje su bile povezane sa isticanjem društvenog statusa i statusnog nadmetanja; konačno, kao i

---

⁹ J. C. Mann, *Epigraphic Consciousness*, *The Journal of Roman Studies* Vol. 75, 1985, 204–206.

¹⁰ Elizabeth A. Meyer, *Explaining the epigraphic habit in the Roman Empire: the evidence of epitaphs*, *The Journal of Roman Studies* Vol. 80, 1990, 74–96.

¹¹ Za kritike njenih zaključaka upor.: Greg Woolf, *Monumental Writing and the Expansion of Roman society in the Early Roman Empire*, *The Journal of Roman Studies* Vol. 86, 1996, 23; J. Bodel, *Epigraphy*, 6–7, 37–38.

svi drugi socijalni fenomeni, spomeničko-epigrafska kultura nije bila podjednako aktualna i na kraju je potpuno napuštena, što govori da je bila direktno ukorenjena i zavisna od određenih društvenih trendova. Ovi zaključci uslovlili su opreznije korišćenje epigrafskih podataka, što je dovelo do promene seta pitanja do čijih odgovora nastoji da se dođe njihovim proučavanjem, i doprinelo boljem razumevanju društvenih okolnosti u kojima su korišćeni. Osnovne smernice koje su postavili navedeni autori dalje su razrađivane, pa se tokom godina došlo do veoma bitnih rezultata koji su bolje osvetlili kontekste korišćenja spomeničko-epigrafske prakse. I pored toga, neophodno je imati na umu da su i dalje najzamršenije nepoznanice često vezane za najosnovnija pitanja o karakteru ove vrste podataka.¹² U daljem tekstu pristupiću pregledu i kritičkom osvrtu na neke od najvažnijih postojećih zaključaka.

Rimska spomeničko-epigrafska praksa: značenja i svrhe

Postavljanje bilo kojeg spomenika predstavlja, pre svega, čin javnog prenošenja određene poruke i može da se sagledava kao način komuniciranja sa širokom javnošću.¹³ Radi se o vrsti upućivanja diskurzivne poruke koja u sebi kombinuje nekoliko sredstava kojima skreće pažnju. Zbog ovoga, sam tekst spomenika valja shvatiti kao jedan od načina kojim se poruka prenosi i pogrešno je davati mu prioritet u odnosu na druge elemente komunikacije.¹⁴ Drugi medij, pored teksta, odnosi se na predstavu koju spomenik nosi, odnosno njegov izgled i dekoraciju.¹⁵ Korišćenje različitih predstava, formi, veličina, materijala i boja za oblikovanje spomenika, upotpunjavalo je prenošenje željene poruke, i imalo ulogu u efektivnijem usmeravanju pažnje na komunicirani sadržaj. Osim važnosti teksta i izgleda/predstava, mesto na kojem se objekat nalazio bilo je od podjednakog značaja za spomeničku praksu. Generalno gledano, prostorno pozicioniranje spomenika moglo je da pojača ili oslabi efekat koji se ostavljao na posmatrača, ili čak direktno utiče na učinkovitost nameravane funkcije.¹⁶ Lokacija je bila važna i zbog toga što je mogla da označava simboličku dominaciju nad određenim prostorom, odnosno iskazivanje polaganja posedničkog ili nekog drugog prava na neposrednu ili dalju okolinu.¹⁷ Iako se

---

¹² J. Bodel, *Epigraphy*, 5.

¹³ G. Woolf, *Monumental Writing*, 32; Maureen Carroll, *Spirits of the Dead: Roman Funerary Commemoration in Western Empire*, Oxford University Press, Oxford 2006, 26.

¹⁴ Graham Oliver, *An Introduction to the Epigraphy of Death: Funerary Inscriptions as Evidence*, The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome (ed. G. J. Oliver), Liverpool University Press, Liverpool 2000, 4–5, 18; G. Woolf, *Monumental Writing*, 28.

¹⁵ G. Woolf, *Monumental Writing*, 25, 27; Valerie M. Hope, *Words and Pictures: The Interpretation of Romano-British Tombstones*, Britannia, Vol. 28, 1997, 245–258; V. Hope, *Inscription and Sculpture*, 155; J. Bodel, *Epigraphy*, 25, 26, 30.

¹⁶ M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 48–53; G. Woolf, *Monumental Writing*, 28; J. Bodel, *Epigraphy*, 24

¹⁷ G. Oliver, *An Introduction*, 3, 4; V. Hope, *Words and Pictures*, 255; Ralph Häussler, *Resta, viator, et lege: thoughts on the epigraphic habit*, Papers from the Institute of Archaeology 9, 1998, 38; Jonathan Edmondson, *Writing Latin in the province of Lusitania*, *Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West* (ed. A. E. Cooley), Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island 2002, 42; Alan K. Bowman, Greg Woolf, *Literacy and power in the ancient world*, Literacy and power in the ancient world (eds. A. K. Bowman, G. Woolf), Cambridge University Press, Cambridge 1994, 8–9.

votivni i nadgrobni spomenici (kao najčešći oblici spomenika sa natpisima) vrlo često sagledavaju zasebno, mimo grupa počasnih i zvaničnih spomenika/skulptura/natpisa, oni zapravo predstavljaju sastavni deo opšte rimske spomeničke prakse, pa značaj njihove lokacije u tom svetlu postaje mnogo jasniji.¹⁸ Upravo je iz ovog razloga arheološki kontekst spomenika od izuzetne važnosti prilikom pokušaja razumevanja prenošenih poruka, jer ova vrsta građe predstavlja koliko tekstove toliko i arheološke artefakte.¹⁹ Takođe je neophodno uzeti u obzir da su mnogi spomenici bili korišćeni u društvenim i religijskim ritualima, zbog čega je važna i njihova uloga objekata čijem su upotrebom potvrđivane, preispitivane ili odbacivane određene socijalne ideje i prakse, odnosno učvršćivana ili oslabljivanja socijalna struktura iz koje su proizlazili.²⁰ Ova činjenica dodaje još jednu ulogu spomenicima kao medijumima: osim prenošenja poruka putem teksta i predstava, oni su su aktivno korišćeni u određenim društvenim praksama, što znači da nisu predstavljali predmete isključivo namenjene pasivnom posmatranju. Drugim rečima, koliko su spomenici bili sredstvo za prenošenje poruka o delovima socijalne realnosti, toliko su predstavljali i objekte sa simboličkim značenjima koja su često neprepoznatljiva na prvi pogled. Sumirano, epigrafski spomenici predstavljaju složen kulturni fenomen koji je u svom originalnom kontekstu saobraćao na nekoliko različitih nivoa i imao mnogo različitih značenja, pa jednostrana sagledavanja mogu da dovedu do gubitka ostalih perspektiva koje su podjednako važne za njihovo bolje razumevanje.

Postavlja se pitanje koje bi svrhe i načini upotrebe spomeničko-epigrafske kulture mogli da se navedu kao najkarakterističniji? Iako je nemoguće pružiti jedinstven i obuhvatan odgovor, ipak je moguće naznačiti nekoliko osnovnih karakteristika koje su važeće za sve vrste spomenika. Jedna od osnovnih funkcija spomenika je želja za komemoracijom, odnosno čuvanjem sećanja upotrebom trajnih materijala, predstava i teksta. Trajni spomenici su imali funkciju čuvanja sećanja i slave komemorisanog osobe ili događaja, tako što su konstantno podsećali na njihovu važnost i fiksirali njihova mesta unutar istorije, društva i kosmosa, čime su sprečavali potpuni zaborav. Na ovaj način omogućavali su ne samo (potencijalno) večno sećanje, već i aktivnu eksploataciju njegovog simboličkog kapitala od strane društvenih aktera u budućnosti.²¹ Spomenici su predstavljali materijalizaciju odgovora na društvenu potrebu/brigu/težnju čuvanja uspomene, i istovremeno igrali ulogu konstantnog aktuelizatora (podsetnika na) vrednosti koje su simbolizovali. Tako je u slučaju počasnih spomeničko-epigrafskih objekata bilo važno isticanje zasluga komemorisanog i adekvatnog oduživanja zahvalne zajednice, uz simboličko apelovanje na sleđenje ovakvih primera i skretanje pažnje na socijalno

---

¹⁸ M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 3; G. Woolf, *Monumental Writing*, 23, 24, 28; Jane Fejfer, *Roman Portraits in Context*, Walter de Gruyter, Berlin-New York 2008, 52.

¹⁹ M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 24.

²⁰ Ian Morris, *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, 156–170; V. Hope, *Inscription and Sculpture*, 157–158; M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 25; J. Fejfer, *Roman Portraits*, 63–72.

²¹ G. Woolf, *Monumental Writing*, 25, 27, 29, 32; M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 18–19; J. Fejfer, *Roman Portraits*, 50, 67, 69–70, 105; Valerie M. Hope, *Death in Ancient Rome: a Sourcebook*, Routledge, London and New York 2007, 47, 71; Valerie M. Hope, *Negotiating Identity and Status: the gladiators of Roman Nimes*, *Cultural Identity in the Roman Empire* (eds. R. Laurence, J. Berry), Routledge, London and New York 1998, 179.

poželjnu vrstu ponašanja.²² Slično tome, u slučaju nadgrobnih spomenika radilo se o čuvanju uspomene na umrle i njihove živote, ali i obznanjivanju ispunjenja društveno očekivanog ponašanja od strane komemoranata.²³

Želja za očuvanjem uspomene i sticanjem večnog sećanja nije bila jedina funkcija spomenika. Spomenici su prenosili informacije o pojedincima, grupama i događajima na utvrđen način, odnosno davanjem onih podataka o komemorisanima koji su shvatani kao društveno najvažniji. Svi kanali kojima je poruka upućivana zapravo su skretali pažnju na ograničen i odabran set informacija koji je otkrivao samo deo identiteta komemorisanih, istovremeno izbegavajući/skrivajući neke druge. Za čuvanje uspomena najčešće su bile korišćene standardizovane skupine podataka koji su prenosili identitetske odrednice relevantne za domen javnog života. U slučaju počasnih natpisa selektovani su događaji koji su smatrani najvećim zaslugama, dok su u slučaju nadgrobnih spomenika najčešće isticane osnovne informacije o pokojniku (ime, društveni položaj, profesija, službe, godine života i porodične veze). Retko pojavljivanje komemoracije intimnih/privatnih sfera identiteta ukazuje da je postojala specifična „gramatika” upotrebe spomeničko-epigrafske kulture, odnosno opšteprihvaćene i uobičajene pravilnosti za odabir sadržaja poruke kao i načina njenog prenošenja. Sledstveno tome, spomeničko-epigrafski objekti su odraz samo dela društvene realnosti, ali predstavljaju i retorička sredstva jer je slika o komemorisanima mogla da bude konstruisana tako da odgovara idealizaciji ili prikazivanju u društveno najpoželjnijem svetlu.²⁴ Imajući u vidu da su oni bili deo javnog iskazivanja određenih delova identiteta, jedna od njihovih uloga bila je i samopromocija ili promocija komemorisanih (u zavisnosti od toga ko je podizao spomenik). Drugim rečima, funkcija spomeničko-epigrafske prakse bila je konstruisanje i komemoracija aspekata individualnih identiteta (koji su prepoznavani kao društveno najrelevantniji), na načine koji su mogli da doprinesu povećanju obima (samo)promocije. Ova okolnost je imala posebnu ulogu u periodu principata, kada je izražena društvena pokretljivost stvarala težnju za preciznijim pozicioniranjem pojedinaca unutar širih društvenih mreža, i fiksiranjem ličnih položaja u postojećem poretku na direktan i vidljiv način. Istovremeno, spomenici su svrstavali pojedince i u kolektivne identitetske grupe, jer su komuniciranjem raznovrsnih određenja ukazivali na pripadnosti različitim društvenim kategorijama (statusnim, porodičnim, profesionalnim, rodnim, starosnim). U tom smislu oni su imali i funkciju obznanjivanja da komemorisani poseduje privilegiju pripadanja grupi sastavljenoj od međusobno jednakih/istopravnih članova, koja se po određenim kriterijumima razlikuje od drugih identitetskih skupina.²⁵ Dakle, podizanje

---

²² J. Fejfer, *Roman Portraits*, 48–51, 72.

²³ M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 128.

²⁴ V. Hope, *Words and Pictures*, 58; V. Hope, *Negotiating Identity and Status*, 179; V. Hope, *Inscription and Sculpture*, 178, 181. Ovu okolnost potkrepljuje i činjenica da su spomenici mogli da se shvataju na različite načine u zavisnosti od sadržaja (koga i na koji način komemorišu) i perspektive kojom im se pristupalo: G. Woolf, *Monumental Writing*, 26; V. Hope, *Negotiating Identity and Status*, 180; V. M. Hope, *Death in Ancient Rome*, 83

²⁵ E. A. Meyer, *Explaining the epigraphic habit*; G. Woolf, *Monumental Writing*, 32–36; M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 19, 96; G. Oliver, *An Introduction*, 12; V. M. Hope, *Words and Pictures*, 255, 257–258; V. M. Hope, *Negotiating Identity and Status*, 191–193; Valerie M. Hope, *Trophies and Tombstones: Commemorating the Roman Soldier*, *World Archaeology* Vol. 35 No. 1, 2003, 85, 87.

spomenika (sa određenim sadržajem) imalo je za cilj da potvrdi određene identitetske pripadnosti (ili pretenzije) na pojedinačnom i kolektivnom nivou, kao i da na simboličan način označi granice tog pripadanja u odnosu na *druge*.

Na ovom mestu je neophodno naglasiti da arheološki kontekst spomenika ima veliki značaj prilikom proučavanja načina komuniciranja identiteta komemoriranih osoba, pogotovu kada se radi o nadgrobnim belezima. U idealnim slučajevima, kada se spomenici otkrivaju u svojim originalnim kontekstima, mogućnost za bolje razumevanje konstruisanja slike pokojnika je daleko povećana jer se raspolaže i ostacima pogrebne prakse vezane za sahranu, kao i podacima sa spomenika. Kako je sahrana predstavljala dešavanje za ograničen broj učesnika u trenutku pokopavanja, dok je spomenik služio javnom i stalnom prenosu podataka o umrlom, ovakvi nalazi omogućavaju upoređivanje eventualnih sličnosti i razlika u tretmanu, shvatanju, konstruisanju i prikazivanju identiteta pokojnika iz perspektive oba konteksta, što može značajno da obogati saznanja o funerarnim praksama.

Povezanost spomenika sa konstrukcijom i komuniciranjem identiteta dovela je do tumačenja spomeničko-epigrafske prakse u svetlu sredstava za isticanje društvenih statusa, moći i bogatstva, odnosno jednog od načina za artikulaciju statusnog nadmetanja. Podizanje spomenika i skretanje pažnje na individualne položaje i kolektivne pripadnosti, imali su za cilj društveno diferenciranje i simboličku komunikaciju posebnosti komemoriranih. Počasni i nadgrobni spomenici sa natpisom, kao vid javne komunikacije, bili su veoma pogodan medij za iskazivanje identitetskih promena, društvenih postignuća ili aspiracija, kao i za skretanje pažnje na postojeće ili željene društvene veze.²⁶ Slično tome, votivni spomenici imali su ulogu obznanjivanja da je dedikant ostvario ličnu vezu sa božanstvom i da je zahvalnost višem autoritetu izražena na prikladan način.²⁷ Obznanjivanje postojanja povezanosti između dva (ili više) učesnika u određenom socijalnom odnosu imalo je potencijal da obezbedi obostranu simboličku dobit. Primera radi, votivni spomenici su upućivali da je određena osoba stekla naklonost nekog božanstva, ali su istovremeno svedočili i o moćima samog božanstva. Počasni spomenici nisu isticali samo zasluge i reputaciju komemorisanog, već su skretali pažnju da je zajednica adekvatno uzvratila učinjenom dobročinstvu i da među sobom ima pojedinca izuzetnih moralnih i društvenih kvaliteta. Nadgrobni spomenici su, osim čuvanja uspomene na preminule, naglašavali i postojanje veze između komemorisanog i komemoranta. Na ovaj način su komemoranti prisvajali deo simboličkog kapitala umrlih što je moglo da doprinese i povećanju njihove reputacije.²⁸ Koliko je naglašavanje društvenih odnosa i veza bilo važno vidljivo je i na osnovu upotrebe spomenika kao

---

²⁶ M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 33, 58, 74; V. Hope, *Negotiating Identity and Status*, 180; Louise Revell, *Roman Imperialism and Local Identities*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, 179, 180–181.

²⁷ G. Woolf, *Monumental Writing*, 29.

²⁸ Prisvajanje reputacije komemorisanog dodatno je omogućavala okolnost nepostojanja njihovog prikazivanja u negativnom svetlu isticanjem opšteprihvaćenih delova identiteta koji su pripadali javnoj sferi života. Zbog ovoga je javno iskazivanje korelacije označavlo povezanost sa moralno čistim i superiornim pripadnikom društva, bez obzira da li se radilo o živoj ili preminuloj osobi.

svojevrsnih rodonačelničkih svedočanstava koji su komunicirali pravo na prenošenje stečenog društvenog statusa i simboličkog kapitala potomstvu.²⁹

Pored pomenutih konteksta korišćenja spomeničko-epigrafske kulture neophodno je spomenuti i izražavanje patnje i žalosti kao još jednu od njenih funkcija, naravno kada je reč o nadgrobnim belezima. Zbog izrazito formulaičnog karaktera epitafa, srazmerno retkih slučajeva izražavanja patnje za umrlima putem teksta (za koje nije sigurno da li predstavljaju iskrena osećanja ili odabir uobičajenih fraza) i konvencionalnih formi nadgrobne komemoracije uopšteno, postoje mišljenja po kojima sama praksa podizanja spomenika nije bila način za iskazivanje i olakšavanje boli za preminulima, već se radilo o ponašanju uslovljenom društvenim očekivanjima. Druga stanovišta upozoravaju da ovaj razlog ne može da se isključi i navode primere koji pokazuju da je isticanje žalosti, bar u nekim slučajevima, veoma verovatan razlog za podizanje spomenika.³⁰ Ipak, neophodno je uzeti u obzir da podizanje spomenika samo po sebi, kao ni njegov sadržaj, nije moralo da ima direktne veze sa ispoljavanjem žalosti, ali da su spomenici kao višeznačni artefakti mogli biti uključeni u artikulaciju osećanja boli za izgubljenim članom zajednice.

Sve navedene okolnosti jasno ukazuju da je spomeničko-epigrafska praksa bila neposredno povezana sa društvenim trendovima i da je predstavljala specifičnu vrstu kulture, čije je korišćenje imalo osobite svrhe i značenja. Kako je istaknuto na početku rada, pristup izučavanju ovog fenomena počeo je da se menja uviđanjem njegove vremenske i prostrane neujednačenosti. Kao i svaki društveni trend, upotreba spomeničko-epigrafskih sredstava imala je promenljivu popularnost, doživela je vrhunac krajem II i početkom III veka, da bi u periodu III veka počela naglo da opada i bila gotovo potpuno napuštena.³¹ Ova situacija je primećena širom Carstva i odnosi se ne samo na nadgrobne i zavetne spomenke, već i na postavljanje počasnih natpisa i statua. I pored toga što su različiti istraživači pokušavali da odgonetnu razlog masovnog i (manje-više) vremenski ujednačenog napuštanja ove prakse, do danas nije u potpunosti jasno šta je presudno uticalo na njen nestanak. Jedna od najranije iznetih pretpostavki tiče se masovnog davanja građanskih prava za vreme Karakale, i u skladu sa tim značenjske inflacije javnih spomenika kao izraza posedovanja privilegovanog društvenog položaja.³² Revizije koje su potom usledile ukazivale su da nije moguće povezati nestanak spomeničke prakse sa jednim konkretnim događajem/razlogom, pa su se pojavila i druga objašnjenja koja uzimaju u obzir opštu društvenu krizu u III veku, napuštanje prakse evergetizma, promene u načinu javnog eksponiranja, promenu fokusa sa javnih na private prostore i masovnu promenu u pogrebnoj praksi.³³ Kompleksnost ovog pitanja onemogućila je sužavanje

---

²⁹ E. A. Meyer, *Explaining the epigraphic habit*; G. Woolf, *Monumental Writing*, 33–34; M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 39; Henrik Mouritsen, *Freedmen and Decurions: Epitaphs and Social History in Imperial Italy*, *The Journal of Roman Studies* Vol. 95, 2005, 61.

³⁰ Margaret King, *Commemoration of Infants on Roman Funerary Inscriptions*, *The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome* (ed. G. J. Oliver), Liverpool University Press, Liverpool 2000, 117–154; H. Mouritsen, *Freedmen and Decurions*, 60; M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 26, 196–201.

³¹ E. A. Meyer, *Explaining the epigraphic habit*; Greg Woolf, *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, 96–97.

³² E. A. Meyer, *Explaining the epigraphic habit*, 89–90.

³³ J. Bodel, *Epigraphy*, 37–38; J. Fejfer, *Roman Portraits*, 40–41; G. Woolf, *Monumental Writing*, 38–39; I. Morris, *Death-Ritual and Social Structure*, 167–169.

mogućih razloga, mada postoji konsenzus da se sigurno radilo o promeni društvenog trenda i početku upotrebe novih načina i sredstava za konstrukciju i ispoljavanje identiteta. Uprkos postojećim nepoznicama, oštri pad upotrebe spomenika jasno pokazuje da ova praksa predstavlja vremenski nestabilnu društvenu pojavu i da ne može da se koristi za preciznu demografsku rekonstrukciju rimskog društva, budući da građa kojom raspolažemo predstavlja rezultat specifičnih komemoracijskih običaja. Izneti argument ima dodatnu potporu kada se okrenemo pitanju ko je koristio spomeničko-epigrafsku kulturu, na koje načine i sa kojim ciljevima.

Spomeničko-epigrafska praksa i kategorije rimskog društva

Već je napomenuta potreba stalnog uzimanja u obzir da spomenici sa natpisima nisu predstavljali ustaljenu pojavu u smislu prostornih, vremenskih i socijalnih kategorija. Spomeničko-epigrafska kultura bila je ograničena samo na neke delove rimskog društva, i ogromna većina stanovnika Rimskog carstva nije zastupljena na epigrafskim spomenicima. Glavni uzrok ovome ne leži u nesačuvanoj građi, već u činjenici da je ovaj kulturni fenomen bio aktuelan samo u nekim društvenim krugovima. Iako epigrafski spomenici nisu bili vrsta predmeta koja je bila vezana isključivo za najbogatije slojeve, potrebni izdaci za njihovo pribavljanje nisu bili takvi da je većina stanovnika Rimskog carstva mogla da priušti njihovo podizanje, dok neke društvene grupe svesno nisu upotrebljavale ovu vrstu socijalne prakse.³⁴ Spomeničko-epigrafska kultura, uopšteno posmatrano, bila je vezana za urbane kontekste (tačnije za naselje koja su bila organizovana po principu municipija i kolonija), kao i za oblasti sa povećanim vojnim prisustvom.³⁵ Značajno veća koncentracija spomenika sa natpisom u urbanim i vojnim u odnosu na ruralne delove Carstva, najvećim delom je uslovljena okolnošću da je ispoljavanje statusa i aktivno učešće u javnom životu bilo prvenstveno vezano za društveno-političke strukture naselja (sa municipalnim i kolonijalnim statusom) i vojne kontekste, tj. za okruženja koja su predstavljala poligone za javna statusna nadmetanja preko ustaljenih institucija i društvenih/kulturnih mehanizama. Složenost strukture rimskog (urbanog i vojničkog) društva doprinosila je nastojanju za vidljivim komuniciranjem položaja i isticanjem relevantnih delova individualnih i kolektivnih identiteta, pa je spomeničko-epigrafska praksa dobro služila upravo ovim potrebama. Međutim, čak i među ovim populacijama upotreba javnog spomeničkog saobraćanja nije bila ujednačena i postojale su uočljive razlike između različitih socijalnih kategorija. Primera radi, androcentričnost rimskog socijalnog poretka (generalno gledano) uslovlila je

---

³⁴ R. P. Saller, B. D. Shaw, *Tombstones and Roman Family Relations*, 127–128. J. Bodel, *Epigraphy*, 35; M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 15, 74; G. Oliver, *An Introduction*, 10.

³⁵ R. Häussler, *Resta, viator, et lege*, 38–44; Ralph Häussler, *Writing Latin – from resistance to assimilation: language, culture and society in N. Italy and S. Gaul*, *Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West* (ed. A. E. Cooley), *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series*, Portsmouth, Rhode Island 2002, 73. G. Woolf, *Monumental Writing*, 36–37; Greg Woolf, *Becoming Roman*, 82–91; David Mattingly, *Urbanism, epigraphy and identity in the towns of Britain under Roman Rule*, *A Roman Miscellany: Essays in Honour of Anthony R. Birley on his Seventieth Birthday* (eds. H. Michael Schellenberg, V. Elisabeth Hirschmann and A. Kriechhaus), *Akanthina*, Gdansk 2008, 53–69.

veću zastupljenost muškaraca u odnosu na žene i novorođenčad/decu, kao nosilaca društveno ograničenih uloga u javnom životu.³⁶

Pored rodnih i starosnih varijabli, spomeničko-epigrafska kultura je različito upotrebljavana i u odnosu na društveni status. Istraživanja širom nekadašnje teritorije Carstva ukazala su da oslobođenici predstavljaju društvenu grupu kod koje je podizanje nadgrobnih spomenika bilo od izuzetnog značaja i s' tim u vezi izrazito rašireno. Razlog ovome je javno komuniciranje promene zvaničnog statusnog identiteta sticanjem slobode, i težnja da se obznani posedovanje građanskog prava (koje je označavalo mogućnost sklapanja legalnog braka i sačinjavanja testamenta), što je ujedno značilo i mogućnost prenošenja stečenog statusa potomstvu. Podizanjem spomenika i isticanjem statusne biografije oslobođenici su materijalizovali svoj uspeh i time započinjali ličnu i porodičnu istoriju u kontekstu promenjene društvene pozicije. Međutim, kako su bivši robovi predstavljali grupu koja je i pored sticanja slobode shvatana kao društveno marginalna, najpristupačnija mogućnost javne materijalizacije uspeha bila je vezana za pogrebnu sferu, budući da su javni prostori u naseljima (namenjeni počasnim skulpturama i natpisima) najvećim delom bili rezervisani za pripadnike elitnih krugova. Slično gradskim elitama u javnim prostorima grada, oslobođenicima su nadgrobnici služili i za međusobno simboličko statusno nadmetanje.³⁷

Ova okolnost takođe upućuje da su različite vrste spomenika bile neravnomerno zastupljene kod različitih kategorija društva, što se menjalo kroz vreme u zavisnosti od aktuelnih društvenih trendova.³⁸ Na primer, istraživanja upotrebe nadgrobnika kod italske elite pokazala su da je ova vrsta spomenika (kao stedstva za isticanje društvenog statusa i kompeticije) bila korišćena u ograničenom vremenskom periodu ranog principata, nakon čega je njena upotreba opala, verovatno zbog značenjske inflacije uzrokovane širenjem među nižim društvenim slojevima, kao i povećanog značaja počasnih statua i natpisa.³⁹ Slična situacija selektivnog prihvatanja spomeničko-epigrafske prakse zabeležena je na prostoru Britanije, gde su najviši slojevi društva daleko manje zastupljeni na nadgrobnim spomenicima u odnosu na vojnike iz ranog perioda rimske vlasti, auxilijarne vojnike i žene. Društvena marginalnost ovih kategorija (i svojevrsni imigrantski status) doprineli su drugačijem načinu ispoljavanja zvaničnog položaja u odnosu na pripadnike lokalne aristokratije i državne/provincijalne administracije. Pretpostavljena liminalna pozicija ovih delova provincijalnog društva uzrokovala je težnju za čvršćim isticanjem stečenog ili željenog statusa i doprinosila je simboličkom pretendovanju ka legitimizaciji položaja, odnosno nastojanju društvenog uključivanja/prihvatanja unutar postojećeg poretka. Kako se perspektiva gledanja na njihove pozicije menjala tokom vremena, načini upotrebe spomenika u konstruisanju identiteta su takođe doživljavali promene ili potpuno

---

³⁶ M. King, *Commemoration of Infants*, 126–129; 138; J. Bodel, *Epigraphy*, 36; Richard Saller, *The family and society*, Epigraphic Evidence: Ancient history from inscriptions (ed. J. Bodel), Routledge, London and New York 2001, 100.

³⁷ H. Mouritsen, *Freedmen and Decurions*, 55–62; M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 39–40; 247–253; J. Fejfer, *Roman Portraits*, 33–45; G. Woolf, *Becoming Roman*, 100–101.

³⁸ Upor. J. Bodel, *Epigraphy*, 9; V. M. Hope, *Words and Pictures*, 249–250;

³⁹ H. Mouritsen, *Freedmen and Decurions*, 44, 46–55; V. M. Hope, *Inscriptions and Sculpture*, 179.

napuštanje.⁴⁰ Osobenost u javnom ispoljavanju identiteta i naglašavanju životnih postignuća uočena je i na primeru komemoracije gladijatora iz Nima. I pored zvanične marginalnosti pripadnika ove profesije, specifična težnja za pogrebnom komemoracijom (koja je tekstom imitirala sadržaje vojnih nadgrobnika) protumačena je kao pokušaj isticanja profesionalnih uspeha, popularnosti i slave, čime je simbolički nadoknađivana uvrežena reputacija socijalne perifernosti.⁴¹ Varijacije u načinu upotrebe nadgrobnih spomenika postojale su i unutar vojne populacije. Iako su, generalno gledano, vojnici predstavljali kategoriju društva među kojom je upotreba spomeničko-epigrafske kulture bila raširena, u Majncu je konstatovana razlika u načinu ispoljavanja identiteta legionarskih i augzilizarnih vojnika. Različitim kombinacijama teksta i predstava pripadnici pomoćnih i legijskih jedinica drugačije su izražavali svoje vojničke i društvene položaje, dok njihova nejednaka hronološka distribucija ukazuje i da je način korišćenja spomeničke prakse bio u vezi sa trenutno važećim društvenim okolnostima i potrebama, pa se u skladu sa njima i menjao.⁴²

Obuhvatno posmatrano, sve različitosti koje se tiču upotrebe spomeničko-epigrafske prakse upozoravaju da ovaj fenomen mora da se shvati kao kulturna specifičnost koja je mogla da bude prihvaćena i korišćena na veoma različite načine u zavisnosti od kategorija stanovništva i čitavog niza društvenih osobenosti. Upotreba svih kanala kojima se komuniciralo omogućavala je veliki broj kombinacija koje su korišćene na specifične načine u zavisnosti od kulturoloških, statusnih, rodnih, starosnih, ekonomskih, profesionalnih i drugih društvenih pozadina i uslovljenosti. Upravo je zbog ovoga neophodno da se tumačenje spomenika sa natpisima stavi u odgovarajući istraživački kontekst pre nego što se pristupi izvlačenju dalekosežnih zaključaka. Veoma dobra ilustracija za to predstavlja upotreba spomeničko-epigrafske kulture u objašnjavanju procesa romanizacije.

Spomeničko-epigrafska praksa u lokalnim kontekstima Rimskog carstva

Tradicionalno gledanje na širenje rimske vlasti i kulture podrazumevalo je upotrebu koncepta romanizacije koja je zamišljena kao prenošenje paketa rimskih društvenih i kulturnih formi zajednicama koje su bile na nižem stupnju civilizacijskog razvoja.⁴³ Jedan od elemenata tako zamišljenog skupa kulturnih fenomena predstavljala je i pismenost, odnosno početak upotrebe, a zatim i dalje širenje latinskog jezika. Shodno tome, epigrafski materijal shvatan je kao indikator obima prihvatanja latinskog jezika i rimskih kulturnih formi u provincijskim i lokalnim kontekstima.⁴⁴ Razumevanje epigrafske prakse kao jedinstvenog fenomena, koji se na iste ili veoma slične načine upotrebljavao nezavisno od pojedinačnih lokalnih konteksta, bio je glavni razlog za korišćenje natpisa kao indikatora pismenosti i romanizacije. Ovakvo stanovište potiče iz

---

⁴⁰ V. M. Hope, *Words and Pictures*, 250, 254–258.

⁴¹ V. M. Hope, *Negotiating Identity and Status*, 184–193.

⁴² V. M. Hope, *Inscriptions and Sculpture*, 160–181.

⁴³ G. Woolf, *Becoming Roman*, 1–23; L. Revell, *Roman Imperialism and Local Identities*, 1–10; Richard Hingley, *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*, Routledge, London–New York 2005, 14–48.

⁴⁴ J. Edmondson, *Writing Latin*, 43–44; G. Woolf, *Monumental Writing*, 23.

konceptualizacije odnosa rimske države/vlasti i lokalnih društava kao dva jasno definisana kulturna bloka, pri čemu je rimski obično zamišljan kao aktivni emiter a domorodački kao pasivni primalac kulturnih uticaja.

Preispitivanjem osnova koncepta romanizacije, kao i boljim razumevanjem spomeničko-epigrafske kulture, otpočela je i reevaluacija značenja epigrafskih spomenika u lokalnim kontekstima. Jedan od zaključaka, koji je proistekao kao rezultat drugačijih pristupa, tiče se okolnosti da upotreba spomenika sa natpisima (bilo koje vrste) ne može na direktan način da svedoči o stepenu romanizovanja osoba koje su ih upotrebljavale. I pored toga što korišćenje epigrafske spomeničke prakse i latinskog jezika ukazuje na prihvatanje aspekata kulture vezanih za rimsko društvo, ono nije označavalo transformaciju domorodačkog u rimski identitet.⁴⁵ Naprotiv, njeno korišćenje moglo je da se odvija u kontekstu najefektivnije društvene strategije u javnom saobraćanju, a same poruke su zavisile od ciljeva onih koji su je upotrebljavali. Drugim rečima, ne postoji način direktnog dovođenja u vezu prisustva spomeničko-epigrafske kulture sa sveobuhvatnim promenama u drugim aspektima života lokalnih društava. Primera radi, procenjivanje širenja pismenosti na osnovu epigrafskog materijala može da dovede do stvaranja pogrešne slike, budući da je odabir teksta mogao da se vrši bez da je naručilac znao da ga sam pročita. Slično tome, stereotipni i formulaički karakter teksta (ustaljeni način skraćivanja najčešće korišćenih fraza) omogućavao je kvazipiktografsko razumevanje njegovog sadržaja, bez umeća čitanja latinskog.⁴⁶ Još značajnije, različite društvene kategorije koristile su spomeničke natpise na različite načine i u nejednakom obimu, pa je izvođenje zaključka o masovnom prihvatanju rimskog identiteta na osnovu takvog uzorka u najmanju ruku veoma nepouzđano. Dodatno, spomenici su kao retorička sredstva imali ulogu u saopštavanju samo delova identiteta, što ostavlja ogroman broj nepoznanica o komemorisanima i skreće pažnju samo na neke elemente socijalne persone, čije je naglašavanje bilo namenjeno ostvarivanju određenih društvenih namera. Pošto su spomenici prenosili željenu i ograničenu sliku o komemorisanima, zaključivanje o drugim aspektima njihovih života je uvek posredno i nepouzđano, i ne može da označava stepen pripadnosti zamišljenom „rimskom kulturnom paketu”.

Prihvatanje spomeničko-epigrafske kulture u kontekstima provincija može da se sagledava kao vrsta političkog i kulturološkog izbora koji je direktno bio vezan za rimsko društveno ustrojstvo.⁴⁷ Širenje rimske vlasti podrazumevalo je promenu ranijih socijalnih poredaka i struktuiranje novih, prilikom čega je dolazilo do preraspodele moći usled koje su se pojavljivale nove socijalne kategorije. Proces restruktuiranja lokalnih društava

---

⁴⁵ V. M. Hope, *Words and Pictures*, 248; G. Woolf, *Becoming Roman*, 78; R. Häussler, *Resta, viator, et lege*, 36; Alison E. Cooley, *Introduction*, *Becoming Roman*, *Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West* (ed. A. E. Cooley), *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series*, Portsmouth, Rhode Island 2002, 11; Greg Woolf, *Afterword: How the Latin West was won*, *Becoming Roman*, *Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West* (ed. A. E. Cooley), *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series*, Portsmouth, Rhode Island 2002, 187; Ton Derks, Nico Roymans, *Seal-boxes and the spread of Latin literacy in the Rhine delta*, *Becoming Roman*, *Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West* (ed. A. E. Cooley), *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series*, Portsmouth, Rhode Island 2002, 102–103.

⁴⁶ M. Carroll, *Spirits of the Dead*, 55–58; G. Woolf, *Monumental Writing*, 28.

⁴⁷ R. Häussler, *Writing Latin*, 62.

dobijao je svoj ishod u formiranju naselja sa zvaničnim rimskim statusima, što je označavalo i organizaciju lokalnih društava po rimskom političkom sistemu. U ovom procesu legitimizacija zadržavanja starih ili ostvarivanja novih društveno-političkih pozicija, simbolizovana je upotrebom različitih društvenih praksi i sredstava koje je rimski društveno-politički poredak stavljao na raspolaganje. Tako i spomeničko-epigrafsku kulturu možemo da sagledavamo kao novi medij za slanje društvenih poruka, koji su različite interesne grupe počele da upotrebljavaju na drugačije načine za konstrukciju pojedinačnih i kolektivnih identiteta i obznanjivanje društvenih položaja, težnji i povezanosti.⁴⁸ Usled složenosti ovog procesa diskusija o načinu širenja epigrafske prakse se još uvek vodi, i za sada ne postoji jedinstveni odgovor na pitanje mehanizama kojima se ovaj običaj širio u provincijskim kontekstima. Dok neke pretpostavke ukazuju da je povećana vertikalna društvena pokretljivost i nesigurnost socijalnih položaja dovela do želje za simboličkim fiksiranjem ostvarenih društvenih uspeha upotrebom spomenika, druge pak naglašavaju značaj prostorne mobilnosti.⁴⁹ Takođe, postoje i tumačenja po kojima je epigrafska praksa, budući da je vezana za rimske društveno-političke institucije, bila prvenstveno prihvatana od strane lokalnih elita (raznorodnog sastava), koje su je upotrebljavale za signalizaciju privilegovanog položaja i blizine centralnom autoritetu.⁵⁰ Iako je nesumnjivo da je epigrafska praksa bila u korelaciji sa društvenim ustrojstvom koje je nastalo pod neposrednim uticajem rimske države, raznorodnost socijalnih kategorija koje su je upotrebljavale i širok raspon načina upotrebe ne dopuštaju obuhvatno pripisivanje njenog širenja isključivo ovakvim težnjama.

U tom kontekstu neophodno je uzeti u obzir da formiranje provincijalnih kultura nije teklo po principu akulturacije, već se radilo o složenom procesu kulturne fuzije i hibridizacije bez jedinstvenog toka i istovetnih ishoda, koji se sastojao od čitavog niza prihvatanja, odbijanja, prilagođavanja, ukrštanja i promena različitih kulturnih/društvenih običaja.⁵¹ Posmatrano na ovaj način, spomeničko-epigrafska praksa mogla je da dobije posebna značenja koja su i pored opštih međusobnih sličnosti bila lokalno i socijalno specifična. Na ovu činjenicu nedvosmisleno ukazuju istraživanja širom teritorije Rimskog carstva kojima su otkrivene brojne osobenosti od nivoa provincija do nivoa pojedinačnih lokaliteta, a koje se dodatno razlikuju u zavisnosti od društvenih kategorija koje su

---

⁴⁸ Ralf Hojsler municipalizaciju i prisustvo vojske vidi kao glavne razloge za širenje spomeničko-epigrafske kulture, ali je po njegovom tumačenju ovaj proces isuviše striktno vezan za iskazivanje blizine centralnom autoritetu i pripadnosti rimskom političkom sistemu: R. Häussler, *Resta, viator, et lege*, 38–46; R. Häussler, *Writing Latin*, 69–70. Upor. Danijel Džino, *Bindus Neptunus: Hybridity, acculturation and the display of power in the hinterland of Roman Dalmatia*, *Histria Antiqua* 18/1, 2009, 355–362.

⁴⁹ G. Woolf, *Monumental Writing*, 33–37; R. Häussler, *Resta, viator, et lege*, 47–48.

⁵⁰ Vid. napomenu 47.

⁵¹ Upor. G. Woolf, *Becoming Roman*; Greg Woolf, *The Roman Cultural Revolution in Gaul, Italy and the West: Comparative Issues in Romanization* (eds. S. Keay and N. Terrenato), Oxbow, Oxford 2001, 173–186; Jane Webster, *Creolizing the Roman provinces*, *American Journal of Archaeology* 105, 2001, 209–225. R. Hingley, *Globalizing Roman Culture*; John Creighton, *Britannia: The creation of a Roman province*. Routledge, London and New York 2006; Michael Pitts, *Globalizing the local in Roman Britain: An anthropological approach to social change*, *Journal of Anthropological Archaeology* 27/4, 2008, 493–506.

koristile praksu spomeničke komemoracije.⁵² Zbog ovoga je neophodno da se u savremenim istraživanjima spomeničko-epigrafska kultura ne tretira kao jedinstven fenomen, niti da joj se pristupa pomoću tradicionalnih i nefleksibilnih teorijsko-metodoloških postupaka, koji često ne uzimaju u obzir uslovljenost njenog značenja/korišćenja čitavim nizom pojedinačnih specifičnosti. Kako je istakao Henrik Mouritsen, umesto jednosmerne difuzije kulturnih standarda i vrednosti, zapravo pronalazimo različite skupove vrednosti i sheme ponašanja unutar posebnih delova društva, što znači da nije postojao jedan, već više različitih načina za društveno prikazivanje, korišćenih od strane različitih pod-zajednica koje su razvile sopstvene spomeničko-epigrafske prakse.⁵³

Značaj proučavanja fenomena spomeničke komemoracije leži upravo u ovoj okolnosti, budući da ona dozvoljava uvid i bolje razumevanje pojedinačnih tradicija, odnosno detaljnije sagledavanje kulturnog diverziteta, društvene kompleksnosti i dinamičnog karaktera pojedinih segmenata „globalnog” rimskog društva. Najbolja strategija za proučavanje spomeničko-epigrafskih kultura stoga predstavljaju usko definisane studije pojedinačnih slučajeva, koje bi u obzir uzimale lokalne kontekste (lokalitet, municipalnu teritoriju, mikroregiju) i određene kategorije stanovništva (na primer: legionari, auxilijarni vojnici, oslobođenici, pripadnici administracije, rodne i starosne kategorije), na način koji bi ispitivao različite korelacije zadatih kriterija i nastojao da uoči postojanje određenih pravilnosti među njima. Kriteriji koji bi morali da se uzmu u obzir ne podrazumevaju samo sadržine tekstova, već i njihovo povezivanje sa hronološkim varijacijama, vrstama spomenika, veličinom, dekoracijom, predstavama i, ako je moguće, arheološkim kontekstom. Na ovaj način mogla bi da se dobija detaljnija i složenija slika delova društva koji su upotrebljavali spomeničko-epigrafsku praksu, mimo njenog uvreženog viđenja u svetlu „tipično rimskog” običaja vezanog za „tipično rimske/romanizovane” slojeve populacije, pomoću koje moderni istraživači dobijaju „objektivni” socijalni presek provincijskog društva.

---

⁵² R. P. Saller, B. D. Shaw, *Tombstones and Roman Family Relations*, 138–139; V. M. Hope, *Words and Pictures*; V. M. Hope, *Inscriptions and Sculpture*; Alison E. Cooley (ed), *Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island 2002; Jonathan Edmondson, *Funerary inscriptions and the Development of Local Epigraphic Cultures in Roman Lusitania*, Actas del XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae: Provinciae Imperii Romani Inscriptionibus descriptae, Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona 2007, 461–468; D. Mattingly, *Urbanism, epigraphy and identity*; Upor. napomene u prethodnom delu rada.

⁵³ H. Mouritsen, *Freedmen and Decurions*, 62–63.

Izvori i literatura:

- Bodel, John, *Epigraphy and the ancient historian*, Epigraphic Evidence: Ancient history from inscriptions (ed. J. Bodel), Routledge, London and New York, 2001, 1–56.
- Bowman, Alan K., Woolf, Greg, *Literacy and power in the ancient world*, Literacy and power in the ancient world (eds. A. K. Bowman, G. Woolf), Cambridge University Press, Cambridge, 1994, 1–16.
- Carroll, Maureen, *Spirits of the Dead: Roman Funerary Commemoration in Western Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Cooley, Alison E., *Introduction*, Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West (ed. A. E. Cooley), Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island, 2002, 9–13.
- Cooley, Alison E. (ed), *Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island, 2002.
- Creighton, John, *Britannia: The creation of a Roman province*. Routledge, London and New York, 2006.
- Derks, Ton, Roymans, Nico, *Seal-boxes and the spread of Latin literacy in the Rhine delta*, Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West (ed. A. E. Cooley), Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island, 2002, 87–134.
- Dzino, Danijel, *Bindus Neptunus: Hybridity, acculturation and the display of power in the hinterland of Roman Dalmatia*, *Histria Antiqua* 18/1, 2009, 355–362.
- Edmondson, Jonathan, *Funerary inscriptions and the Development of Local Epigraphic Cultures in Roman Lusitania*, Actas del XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae: Provinciae Imperii Romani Inscriptionibus descriptae, Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona, 2007, 461–468.
- Edmondson, Jonathan, *Writing Latin in the province of Lusitania*, Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West (ed. A. E. Cooley), Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island, 2002, 41–60.
- Fejfer, Jane, *Roman Portraits in Context*, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2008.
- Häussler, Ralph, *Resta, viator, et lege: thoughts on the epigraphic habit*, Papers from the Institute of Archaeology 9, 1998, 31–56.
- Häussler, Ralph, *Writing Latin – from resistance to assimilation: language, culture and society in N. Italy and S. Gaul*, Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West (ed. A. E. Cooley), Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island, 2002, 61–76.
- Hingley, Richard, *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*, Routledge, London–New York, 2005.
- Hope, Valerie M., *Death in Ancient Rome: a Sourcebook*, Routledge, London and New York, 2007.
- Hope, Valerie M., *Inscription and Sculpture: the Construction of Identity in the Military Tombstones of Roman Mainz*, The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome (ed. G. J. Oliver), Liverpool University Press, Liverpool, 2000, 155–185.
- Hope, Valerie M., *Negotiating Identity and Status: the gladiators of Roman Nimes*, Cultural Identity in the Roman Empire (eds. R. Laurence, J. Berry), Routledge, London and New York, 1998, 179–195.

- Hope, Valerie M., *Trophies and Tombstones: Commemorating the Roman Soldier*, World Archaeology Vol. 35 No. 1, 2003, 79–97.
- Hope, Valerie M., *Words and Pictures: The Interpretation of Romano-British Tombstones*, Britannia, Vol. 28, 1997, 245–258.
- King, Margaret, *Commemoration of Infants on Roman Funerary Inscriptions*, The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome (ed. G. J. Oliver), Liverpool University Press, Liverpool, 2000, 117–154.
- MacMullen, Ramsay, *The Epigraphic Habit in the Roman Empire*, The American Journal of Philology, Vol. 103, No. 3, 1982, 233–246.
- Mann, J. C., *Epigraphic Consciousness*, The Journal of Roman Studies Vol. 75, 1985, 204–206.
- Mattingly, David, *Urbanism, epigraphy and identity in the towns of Britain under Roman Rule*, A Roman Miscellany: Essays in Honour of Anthony R. Birley on his Seventieth Birthday (eds. H. Michael Schellenberg, V. Elisabeth Hirschmann and A. Kriekhaus), Akanthina, Gdansk, 2008, 53–69.
- Meyer, Elizabeth A., *Explaining the epigraphic habit in the Roman Empire: the evidence of epitaphs*, The Journal of Roman Studies Vol. 80, 1990, 74–96.
- Morris, Ian, *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Mouritsen, Henrik, *Freedmen and Decurions: Epitaphs and Social History in Imperial Italy*, The Journal of Roman Studies Vol. 95, 2005, 38–63.
- Oliver, Graham, *An Introduction to the Epigraphy of Death: Funerary Inscriptions as Evidence*, The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome (ed. G. J. Oliver), Liverpool University Press, Liverpool, 2000, 1–23.
- Pitts, Michael, *Globalizing the local in Roman Britain: An anthropological approach to social change*, Journal of Anthropological Archaeology 27/4, 2008, 493–506.
- Revell, Louise, *Roman Imperialism and Local Identities*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Saller, Richard, *The family and society*, Epigraphic Evidence: Ancient history from inscriptions (ed. J. Bodel), Routledge, London and New York, 2001, 95–117.
- Saller, Richard P., Shaw, Brent D., *Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: Civilians, Soldiers and Slaves*, The Journal of Roman Studies, Vol. 74, 1984, 124–156.
- Webster, Jane, *Creolizing the Roman provinces*, American Journal of Archaeology 105, 2001, 209–225.
- Woolf, Greg, *Afterword: How the Latin West was won*, Becoming Roman, Writing Latin: Literacy and Epigraphy in the Roman West (ed. A. E. Cooley), Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth, Rhode Island, 2002, 181–188.
- Woolf, Greg, *The Roman Cultural Revolution in Gaul*, Italy and the West: Comparative Issues in Romanization (eds. S. Keay and N. Terrenato), Oxbow, Oxford 2001, 173–186.
- Woolf, Greg, *Becoming Roman: The Origines of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Woolf, Greg, *Monumental Writing and the Expansion of Roman society in the Early Roman Empire*, The Journal of Roman Studies Vol. 86, 1996, 22–39.

ROMAN MONUMENTAL-EPIGRAPHIC PRACTICE: ANTHROPOLOGICAL APPROACH

Summary

Drawing on the recent reevaluations of the monumental-epigraphic practice, the aim of the paper is to emphasize diverse and multilayered meanings and uses of this particular social phenomenon. Instead of treating inscribed monuments as a monolithic cultural form, the author tries to argue the possibilities of more narrowly defined approaches that take into account time-, space- and social contexts. The usage of epigraphic monuments was dependent on diverse social settings and strategies that were utilized by various individuals and social groups in different and specific ways. This circumstance points to the existence of a number of particular monumental-epigraphic cultures, which are suited for the researches of the separate parts of the roman society. Therefore, epigraphic monuments can't be used as an index of Romanization in the provinces either, since they were not the outcome of one strictly defined "roman culture" that was linked only to the "most Romanized" sections of the population. Whereas the spread of the Roman Empire was not the process of a simple one-direction acculturation, but the constant adaptation, re-contextualization, refusal or adoption of various social ideas, practices, and objects, inscribed monuments could have been subjected to the range of peculiar usages that had nothing to do with the notion of "becoming Roman".

Keywords: the Roman period, monumental-epigraphic cultures, Roman provincial archeology, Romanization.